

Bacsó Béla filozófiai és esztétikai szövegközléseiről

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.20382>

A szövegközléseket és a fordításokat általában nem tekintik önálló tudományos teljesítménynek, mondván: ezt mégsem lehet összecserélni önálló tanulmányok és könyvek megírásával és publikálásával. Csakhogy most Magyarországon vagyunk, a rendszerváltás körüli években. A nyolcvanas évekre kialakult egy széles értelemben vett beállítottság, amely arra a felismerésre épült, hogy a magyar filozófiában (de mondhatnám: a magyar humánkultúrában) félelmetes elmaradottság és provincializmus uralkodik. Néhány adalék a történelmi-kulturális keretfeltételekhez: az országba (könyvesboltokba, könyvtárakba) hivatalos úton nem jöhettek nyugati könyvek, folyóiratok és újságok. Aztán valami mégis változott: már a nyolcvanas évek első felében felbukkantak a kisebb-nagyobb kivételek: nagyon elvétve egy-egy nagy sikerű könyv megjelent az Akadémiai Könyvtár polcain, aztán elkezdtek rendszeresen érkezni a különböző összkiadások kötetei (Heidegger-összkiadás, Adorno-összkiadás), aztán – a német turistákra gondolva – egy-egy újságosnál megjelentek nyugati napilapok is. Ebben a „szellemi sivatagban” kétségtelenül Bacsó Béla volt a legzseniálisabb tájékozódó. Hogy ezt hogyan csinálta, az számomra titok volt és maradt. Ha kérdeztem, kérdeztük, hogy mi ez a titok, általában csak kitérően mosolygott.¹

Bacsó Béla első könyve *A megértés művészete – a művészet megértése* címmel jelent meg a JAK-füzetek 48. köteteként, 1989-ben. A harmincas évei vége felé járó szerző már ekkor a hermeneutikai tradíció legfelkészültebb ismerője volt – ez a könyve is már óriási tudásanyagot mozgat. Most a bevezetés nyitó sorait szeretném idézni: „Ma már aligha mondhatjuk el, hogy a hermeneutika egyetlen és tiszta formában létezik, és a hermeneutika feladata ez és ez lenne.” (Bacsó 1989. 7.) Vagyis a hermeneutika is különböző irányzatokra és műhelyekre esett szét; a feladat ezek megismertetése és bemutatása lenne – a sokszínűség erőteljes

¹ A kilencvenes évek elején találkoztunk egyszer, ha jól emlékszem, az Akadémiai Könyvtárban. Én Frankfurtból jöttem haza, ahol esztétikát is hallgattam, erre ő nekem a japán esztétikai irányzatokról beszélt, amelyekről én nem is hallottam. Ebből lett az *Athenaeum* című folyóirat 1994/3-as száma; a folyóiratról majd később.

kiemelése mellett. De most azt javaslom, hogy nézzük meg közelebbről a címet, mit jelenthet a benne lévő gondolatjel. Egyrészt tudjuk, hogy a „megértés művészete” a hermeneutika klasszikus meghatározása már Schleiermacher óta. Másrészt a „művészet” kitüntetett tárgya az így értelmezett hermeneutikának, ezt tanulhattuk Diltheytől és Gadamertől. A cím tehát azt jelentheti, hogy a hermeneutika (klasszikus) elméletétől el kell jutni addig, hogy a hermeneutika magába fogadja az esztétikát. Vagy ha ezt még megfordíthatjuk, akkor azt is mondhatjuk, hogy a hermeneutika kitüntetett területe mindenképpen a művészet megértése lesz. „Egyet azonban biztosan látunk, a hermeneutikának (ars interpretandi) az európai gondolkodásban folytonos hagyománya volt az ókori retorikával ötvözött formájától a középkori és újkori biblia-exegézisig és a legújabb kori lét-hermeneutikává bővült formájáig.” (Uo.) Ezzel tulajdonképpen a heideggeri koncepcióig jutottunk el, de még innen is egy nagy lépés a gadameri hermeneutikáig, amely Bacsó Béla egész műveltségében központi helyet foglalt el. „Amire törekedhetünk, az néhány reprezentatív vállalkozás lényeges elemeinek kiemelése és alkalmazása a modern esztétika területén.” (Uo.) Ezt tették Bacsó Béla tanulmányai, de ezt tették azok a dolgozatok is, amelyeket közreadott.

I. ATHENÆUM

A rendszerváltás körül (a szabad megszólalás mámorában) óriási folyóirat-alapítási láz alakult ki. Az újonnan alapított folyóiratok közül a legrangosabb kétségkívül a *Holmi* volt, amelyet Réz Pál alapított 1989-ben. A következő rovatokkal: vers, széppróza, bírálat. És jöttek a filozófiai folyóiratok is: a *Gond* (filozófiai esszé-folyóirat), Vajda Mihály főszerkesztésével, a debreceni műhely folyóirata (1992-től), a szintén debreceni *Határ*, a *Pompeji*, Darvasi László főszerkesztésével (Szeged); a *Nappali ház*, amelyek ugyan irodalmi lapok voltak, de nagyon sok bölcséleti esszét és fordítást is közöltek. És kis késéssel 1999-ben Pécsen is elindult a *Passim* című lap, két akkori diák (Hrubi Attila és Leiszter Attila) kezdeményezésére és szerkesztésében, de ugyanekkor jött létre a *Vulgo* című bölcséleti folyóirat Debrecenben. Ezek a folyóiratok (a *Holmit* leszámítva) nem voltak túl hosszú életűek, de mégis egy hallatlan kulturális pezsgést hoztak magukkal. (A korábbi filozófiai folyóiratok szabályos válságba kerültek: A *Magyar Filozófiai Szemle* jelentősége erősen visszaszorult, a *Filozófiai Figyelő* pedig meg is szűnt.)²

² E rendszerváltás utáni szellemi pezsgésnek a történetét még meg kellene írni, mint ahogy azt is, hogy a filozófia ebben döntő szerepet játszott. A vidéki nagyvárosok bölcsészkarai is ekkor kaptak engedélyt a filozófia szakos képzésre, a szakra jelentkezők száma pedig ekkoriban érte el a csúcspontját.

Ebbe a kontextusba illeszkedik a Bacsó Béla által egy személyben szerkesztett *Athenaeum* című folyóirat, negyedéves lapként 1991-től jelent meg, és összesen tíz száma készült el.³ A megjelenést először a Postabank, az Európai Magyarországért Alapítvány és a Dürer Nyomda támogatta. Majd két évvel később már ezek: az Európai Magyarországért Alapítvány, a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány és a Soros Alapítvány. Azt sejthetjük, hogy a támogatók nem a folyóiratot általában, hanem egyes számokat támogattak. Ezt meg is lehetett csinálni, mert a számok mind tematikusak voltak. Az *Athenaeum* a korabeli folyóiratok közül már a külsejével is kiemelkedett: a fehér fényes borítója adott neki egy „előkelő” kinézetet, tulajdonképpen inkább egy könyvhöz hasonlított. A folyóirat élén nincs programatikus előszó. Az első szám tematikus címe ez volt: *Mi az esztétika?* A folyóirat Gadamer egyik tanulmányával kezdődött, amelyhez csatlakozott egy nagyon fontos lábjegyzet, amely a periodika egész programját tekintve is beszédes: „Gadamer professzornak ezt az írását, melyet lapunk számára küldött el, olyan általános bevezetőnek tekintjük, mely túl minden filozófiai irányzatosságon a *lényegi kérdésre és létezésünk kérdésességére*, valamint a *sokféleséget éltető megértésre* irányítja a figyelmet.” (Gadamer 1991. 3, Bacsó Béla szerkesztői jegyzete, kiemelések tőlem – W. J.) Vagyis: a különböző filozófiai irányzatokat, megközelítéseket a folyóirat egy hermeneutikai bázisból kiindulva fogja áttekinteni és tálalni. A szám közepén aztán egy Heidegger-tanulmány szerepel, az 1967-ben a görög Tudományos és Művészeti Akadémia meghívására tartott előadás.⁴ (Ez a szöveg egy fontos kiegészítése *A műalkotás eredetének*.) Gadamer tanulmánya nyilván a gesztusértéke miatt került a szám élére, a nyelvekről és azok sokféleségéről szól – mint amelyek bázisán a megértés egyáltalán létrejöhet.

Mit jelent [...] vita közben „észnél lenni” (vernünftig sein)? Nyilvánvalóan azt jelenti, hogy azt, amit a másik mondani akart, pozitív intencióban kell felfognunk. Ha a másikat ilyen értelemben megértem, akkor kerülhet csak arra sor, hogy vitás kérdésekben esetleg megoldásra jussunk. Minden diplomácia azon nyugszik, hogy észrevegyük és megragadjuk ezeket a lehetőségeket. (Gadamer 1991. 13.)

A hermeneutika most nem a művészet megértésének eszköze, hanem a diplomácia univerzális eszköze, vagy azt is mondhatnánk, hogy a béketeremtés esz-

³ Az *Athenaeum*nak mint folyóiratcímnek nagy tradíciója van Magyarországon is. Elsőként Bajza József és Vörösmarty Mihály adtak ki ezzel a címmel egy politikai, társadalmi és irodalmi lapot, amely 1837 és 1843 között jelent meg. (Most a további történetről eltekintek.) De Bacsó Béla számára talán ennél is fontosabb volt a Schlegel-fivérek által alapított és kiadott folyóirat. (Ez 1798 és 1800 között jelent meg, és a német romantika centrális orgánuma volt.) Ha nagyon távolról tekintve valamilyen közös vonást szeretnénk találni, akkor az a szellemi pezsgésben való részvétel, illetve annak generálása volt. És valami ilyesmit szeretett volna elérni Bacsó Béla is a rendszerváltás után a maga folyóiratával.

⁴ Megjelent a *Gesamtausgabe* 80. kötetében.

köze. Ez a szöveg megjelenésekor (a délszláv háború kitörésekor) éppolyan aktuális volt, mint napjainkban. De a folyóiratot mintha egy kicsit elvinné a maga céljától.

Az első szám utolsó tanulmánya Rüdiger Bubnertől származik, aki Gadamer utolsó asszisztense volt a heidelbergi egyetemen, ekkor azonban már egy frankfurti kerülőút után a tübingeni egyetem professzora volt. Az ő tanulmányának címe: *A jelenkori esztétika némely feltételéről*. Ez a tanulmány is megteremt egy bizonyos kontextust. Eredetileg egy Bubner társszerkesztésében megjelent folyóiratban, a *Neue Hefte für Philosophie*-ban jelent meg, 1973-ban.⁵ Az jól érezhető, hogy ez a téma különösen Bubner szívügye volt, aki önálló tanulmánnyal is szerepel az összeállításban. A szám tematikus volt, ezzel a címmel: *Ist eine philosophische Ästhetik möglich?* Bubner ugyanebben az időben dolgozott a hegeli esztétika rövidített változatának kiadásán, amelynek első kötete 1974-ben jelenik meg, és az előszóban behatóan tanulmányozza a nagy rendszeresztétikák csapdáit.

A jelen esztétikai kísérletei[nek] [...] a *művészet jelenségeihez* kell igazodniuk, úgy, ahogy e jelenségek a modernitásban kifejlődtek és továbbfejlődnek. Ha e kísérletek ugyanakkor nem tévesztik szem elől azt a mértéket, melyet a múlt nagy esztétikája szabott meg, olyasfajta tág ölelésű *problématudatra* tesznek szert, melynek révén eleve fölénybe kerülnek a szurrogátumok önelégültségével szemben. (Bubner 1991. 152, kiemelések az eredetiben.)

Nem akarok belemenni e mondat kibontásába, de talán nem alaptalan az az érzésünk, hogy itt mintha már meg is kaptuk volna, hogy milyen feltételeknek kell eleget tennie egy jelenkori esztétikának. Bacsó Béla folyóirata egy kicsit elmozdítja a címet: nem az esztétika *feltételeire* kérdez rá, hanem arra, hogy *mi* a filozófiai esztétika? (Ez egy szélesebb, és még az is lehet, hogy egy kicsit termékenyebb kérdés.) Azt is meg kell jegyeznünk, hogy Bubner ebben az időben már eltávolodott, vagy éppen távolodóban van a klasszikus hermeneutikai koncepciótól. Gadamerrel szemben fogalmazza meg azt a kritikai megjegyzést, hogy elemzése a művészet területét elhagyva a hermeneutikát a szellemtudományos megértés felé kormányozza. „A művészet ismét csak egy elsősorban a filozófia által meghatározott szemszögből jelenik meg, amennyiben ugyanis egy eredendően nem a művészetben otthonos kérdést vetítenek rá a művészetre.” (Bubner 1991. 155.) Így – mondhatjuk – Gadamer sem volt képes meghaladni a rendszeresztétikák egyik döntő fogyatékoságát.

⁵ A szám 1973-ban jelenik meg, Bubner még ebben az évben lesz a frankfurti egyetem professzora, de a neve mellett még Heidelberg szerepel. A másik két szerkesztő: Konrad Cramer (Gadamernél doktorált és a szám megjelenésének idején még a heidelbergi egyetemen tanársegéd) és Reiner Wiehl (aki a frankfurti egyetemen, Konrad Cramer édesapjánál, Wolfgang Cramernél [aki szintén filozófus volt] doktorált), a szám megjelenésekor a hamburgi egyetem professzora.

A későbbi folyóiratszámok közül az olasz hermeneutika köréből készült „szöveggyűjteményt” szeretném kiemelni. E kötet kitüntetését az is indokolja, hogy Gadamer az *Igazság és módszer*ben többször is hivatkozik Emilio Bettire, de e hivatkozások közül egyik sem szerepel az eredeti 1960-as kiadásban. Grondin ezt írja a maga kiváló kézikönyvében: „Történetileg bizonyosan jogosulatlan Emilio Betti hermeneutikáját Gadamer nézetei után tárgyalni, hiszen az idősebb jogtudós (1890–1968) már Gadamer előtt, 1955-ben előterjesztett egy nagygényű hermeneutikát [*Teoria generale della interpretazione*] címmel.” (Gron-din 2002. 175–176.) Gadamer a második kiadáshoz írt előszóban kezd el vitatkozni Bettivel.

Vizsgálódásaim célja mindenesetre nem az, hogy az interpretáció általános elméletét és módszereinek bemutatását nyújtsam, ahogyan ezt E. Betti kiválóan elvégezte, hanem azt akartam felkutatni, ami a megértés valamennyi módjában közös, és meg akartam mutatni, hogy a megértés *sohasem* egy adott „tárgyhoz” való *szubjektív* hozzáállás. (Gadamer 2003.² 15, kiemelések tőlem – W. J.)

Az *Athenæumban* megjelent kereken ötven oldalas Betti-tanulmány közvetlenül az *Igazság és módszer* első kiadása után íródhatott; hivatkozik ugyanis egy előadásra, amely „nemrégén” hangzott el (1959 januárjában), és ugyanakkor már reflektál Gadamer művére. A tanulmány címe: *A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana*. Gadamer nagy valószínűséggel erre támaszkodva fogja azt mondani a második kiadáshoz írt előszóban, hogy a hermeneutika márpedig nem módszer. Betti helyenként kritikát is megfogalmaz Gadamerrel szemben:

A Gadamer által javasolt hermeneutikai módszer azért nyilvánvalóan kérdéses, mert bár lehetővé teszi a dologban való egyetértést a szöveg és az olvasó [...] között; de nem kezeskedik a megértés *helyességéért*; mert ehhez az kellene, hogy az elért megértés teljesen adekvátan megfeleljen az alapját képező szöveg értelmének mint szellemi objektivációnak. (Betti 1992. 30.)

Ugyanebben a számban Gianni Vattimo írt kitűnő tanulmányt a hermeneutika aktuális helyzetéről. „A hermeneutika bizonytalan helyet foglal el korunk filozófiájában, legalábbis olyat, amelyet nem rögzített még valamely »kanonizált« [vagy kanonizáló] történetírás.” (Vattimo 1992. 131.) Mintha Bacsó Béla erre gondolva írta volna: „a hermeneutikának [...] az európai gondolkodásban folytonos hagyománya volt.” De a problematikus pontokban Bacsó Béla is nyilvánvalóan egyetértene. Ezek a következők: (1) nyitott kérdés az analitikus filozófiához való viszony; (2) megfontolandó a teológiai komponensek újra aktiválása (a ricœur-i koncepció értelmében); (3) és még az is elképzelhető, hogy a hermeneutika a Frankfurti Iskola által képviselt ideológiakritika egyik alesetévé

válik (uo). A hermeneutika újrafogalmazásának ezekre a problémákra kellene válaszolnia; Bacsó Béla azonban valószínűleg azt mondaná, hogy „ma már aligha mondhatjuk el, hogy a hermeneutika egyetlen és tiszta formában létezik”.

II. SZÖVEG ÉS INTERPRETÁCIÓ

1991-ben jelent meg a *Szöveg és interpretáció* című gyűjteményes kötet, amely hat szerzőtől tartalmaz kiemelkedő jelentőségű filozófiai-esztétikai dolgozatokat (Bacsó [szerk.] é. n.). A cím Gadamer egyik (a kötetben is szereplő) tanulmányának címét veszi át. Azt is láttuk, hogy korábban Emilio Betti használta az „interpretáció” szót, tulajdonképpen a „megértés” értelmében. Az lehet tehát a benyomásunk, hogy ez a szöveggyűjtemény is a hermeneutika köré szerveződik. De a szerzők nyelvek szerinti egyenletes eloszlása (két német, két francia és két angol esztéta-filozófus) azt is sugallja, hogy itt igazából egy frontális összeállítású kortárs szövegeket tartalmazó filozófiai-esztétikai szöveggyűjteményt kaptunk.

Először is tekintsük át röviden a szövegeket. (1) Heidegger híres előadása, a *Mit jelent gondolkodni?*, 1952-ben a Bajor Rádióban hangzott el. Heidegger a náci szerepvállalása miatti hosszú eltiltás után most térhetett vissza a nyilvánosságba. Sokkoló mondatokat mond, szép lassan, elnyújtott duktusszal.⁶ „A legmeggondolkodtatóbb abban mutatkozik meg, hogy még nem gondolkodunk. Még mindig nem, noha a világállapot egyre meggondolkodtatóbbá válik.” (Heidegger é. n. 8, a fordítást kis mértékben módosítottam – W. J.) Ekkor már néhány éve tart a hidegháború. Azt hinnénk talán, hogy a természettudományoktól várhatunk segítséget. Csakhogy: „A tudomány nem gondolkodik. Ez a szokásos elképzelés számára egy megbotránkoztató mondat.” (Heidegger é. n. 9, a fordítást kis mértékben módosítottam – W. J.) A gondolkodás így végső soron a filozófia és a szellemtudományok sajátja, vagyis nagyjából azonos a megértéssel.⁷

(2) Gadamer itt szereplő szövege valóban nagyon jelentős írás. A kiindulópontja az, hogy a megértésnek mindig van egy egzisztenciális dimenziója. „A megértés képessége az ember alapvető adottsága, amely a másokkal való együttélését hordozza, és a nyelv, valamint az egymással folytatott beszélgetés útján megy végbe.” (Gadamer é. n. 17.) Ugyanakkor: „a nyelv soha nem érheti el az individuális személy legvégső, megszüntethetetlen titkát.” (Uo.) A megértés az individualitásra irányul, és ez a nyelven keresztül történik; de a nyelv sohasem képes maradéktalanul megragadni az individuális egyediséget. Ez egy

⁶ Az előadás itt meghallgatható: <https://www.youtube.com/watch?v=rQnQefONxM0>

⁷ Heidegger így könnyedén felidézi a természettudományok és a szellemtudományok metodológiai szembeállításáról szóló vitát, amiről pedig a *Lét és idő*-ben azt hitte, hogy végleg meghaladta.

lényeges kiegészítése a természettudományok és a szellemtudományok metodológiai szembenállásából kiinduló modern hermeneutikai tradíciónak.

(3) Ezután következik Jacques Derrida egyik leghíresebb és legjellemzőbb tanulmánya, a *La différance*.⁸ Derrida a dekonstrukció több alapvető gondolatát vezeti be a *différence* és a *différance* szavak különbségére támaszkodva. „Tehát az »a« betűről fogok beszélni, melyet – úgy tűnik – fontos lesz előbb vagy utóbb a *différence* szó írásképebe bevezetni.” (Derrida é. n. 43, kiemelés az eredetiben.)

Most hogyan is kezdjek az el-különböződés (*différance*) „a”-járól beszélni? Nyilvánvaló, hogy az az, amit sosem lehet *előadni*. Tudniillik csak azt lehet előadni, ami egy bizonyos pillanatban *jelenlévővé* válhat, megnyilatkozhat, mely a maga igazságában, egy jelenlévő, vagy egy jelenlévő prezencia igazságában mint jelenlévő, jelenlévő-létező tud megmutatkozni, meg-jelenülni. (Derrida é. n. 45, kiemelések az eredetiben.)

De most már megígértük, hogy az „a” betűről fogunk beszélni, de hogyan tegyük ezt, ha egyszer nem lehet róla beszélni?

(4) Paul Ricœur tanulmánya *Az élő metafora*⁹ záró, nyolcadik fejezetének a szerző által (egy német kiadás számára) lerövidített változata.¹⁰ „E kötet utolsó tanulmánya arra törekszik, hogy egy olyan kutatásterület filozófiai határvidékét tárja fel, amelynek gravitációs központja [...] a hermeneutika síkján, a retorikáról a szemantikára [...] tevődött át.” (Ricœur é. n. 65.) Az előző fejezetek nélkül biztos, hogy nehéz értelmezni ezt a nyitómondatot, de annyi mégis egyértelműnek tűnik, hogy a metaforákat elemezve is a hermeneutika síkján mozgunk. És a szemantikára való áttéréssel pedig beleütközünk a hermeneutika egyik alapvető tételébe: „Nincs diskurzus, mely igényt formálhatna az előfeltevéssmentességre, azon egyszerű oknál fogva, hogy a gondolati munka [...] olyan munkafolyamatokat vezet be, melyek ugyanakkor nem tematizálhatók.” (Uo.)

(5) Paul de Man híres tanulmánya, *Ellenszegülés az elméletnek*, a dekonstrukció egyik centrális szövege. Ennek most csak a kiinduló- és a végpontját szeretném felidézni. A kiindulóponton egy kordiagnózis áll:

tudjuk, hogy tizenöt-húsz év óta komoly érdeklődés mutatkozik az iránt, amit irodalomelméletnek szokás nevezni, és hogy az Egyesült Államokban ez az érdeklődés

⁸ Gyimesi Tímea a címet merészen *Az el-különböződésnek* fordítja, bár a szövegen belül vissza kell térnie a *différance* szóhoz. Más nyelveken általában meghagyják a címet.

⁹ A teljes könyv 2006-ban jelent meg magyarul, Jeney Éva és Földes Györgyi fordításában.

¹⁰ Reinhold Rauh írja egy recenzióban: „A metaforát általában a pontatlan, homályos gondolkodásnak szokták tulajdonítani. Valójában azonban a metaforák minden gondolkodásban benne vannak, mert ez már a nyelv karakteréből következik. Valójában a természettudományok számos alapfogalma is metaforikus. És az is igaz, hogy a metafora alakzata meghatározza az emberek mindennapi észlelését, ha arról van szó, hogy valami újat a régiből határozzunk meg – és az átvitel esetében, mint ahogy azt a pszichoanalízis is ismeri, patológus vonásokat is felvehet.” (Rauh 1986. 417.)

időnként külföldi – többnyire, de nem kizárólag európai – hatások behozatalával és befogadásával esik egybe. Tudjuk továbbá, hogy mostanában az érdeklődésnek ez a hulláma lassacskán elül, amint a kezdeti lelkesedés után egyfajta telítődés, illetve csatlódottság áll be. (de Man é. n. 99.)

Ezeket a sorokat Paul de Man 1982-ben, nem sokkal halála előtt, és Ronald Reagan elnökké választása után írta le. Majd, a teljes gondolatmenetet átugorva, a tanulmány így végződik:

Semmi nem képes legyőzni az ellenszegülést az elméletnek, mivel az elmélet *maga* ez az ellenszegülés. Az irodalomelmélet annál lehetetlenebbé válik, minél magasabbak a célkitűzései és jobbak a módszerei. Mégsem jut válságba; nem tehet mást, mint hogy virágzik, s minél inkább ellenszegülnek neki, annál inkább virágzik, mivel a nyelv, melyet beszél, az önmagának-ellenszegülés nyelve. Továbbra is eldönthetetlen azonban, hogy ez a virágzás diadal avagy bukás. (de Man é. n. 112.)

(Kérdés persze, hogy nem pusztán retorikai-e ez a megoldás.)¹¹

(6) Arthur Dantót elsődlegesen a „mi a művészet?” kérdése foglalkoztatja; írt is egy könyvet, *What Art Is* címmel. Erre a kérdésre csak úgy lehet válaszolni, ha egyszerre vesszük figyelembe a filozófiát és a művészettörténetet.

Danto elemzései közérthetőek – egyszerre mozognak a filozófia és a művészet közegeiben, több korszakon átívelően. Az áttekintés Platónnak a művészetről [...] adott meghatározásával kezdődik, és ehhez jön a művészi felfedezések sorozatának említése, a perspektívától a fiziognómiáig. Danto a kötetet Andy Warhol híres dobozainak lenyűgöző tárgyalásával zárja, amelyek immár megkülönböztethetetlenek az általuk ábrázolt hétköznapi tárgyaktól.¹²

A jelen kötetben szereplő tanulmányban Danto (korábbi műveire hivatkozva) a retorikát, a kifejezést és a stílust adja meg olyan fogalmakként, amelyekkel a művészet lényege megragadható.

A három közül, úgy gondolom, a kifejezés fogalma tartozik legszorosabban a művészet fogalmához [...], és ez a vélekedésem megerősítést nyer, ha a műalkotások nem csupán reprezentálnák tárgyukat, hanem, ezen felül, ki is fejeznének róla valamit, amennyiben van tárgyuk. (Danto é. n. 129.)

¹¹ A kötetben Paul de Manról szerepel még egy tanulmány, a *Szemiotológia és retorika*, de ettől most eltekintek.

¹² Részlet Danto *What Art Is* (New Haven, Yale University Press, 2013) című könyvének absztraktjából: <https://philpapers.org/rec/DANWAI-2>

És Bacsó Béla minden bizonnyal úgy gondolta, hogy a „mi a művészet?” kérdése mögött a „mi az esztétika?” kérdése is ott áll; ami ugye az első *Athenæum*-szám tematikus összeállításának alapkérdése volt.

Végül szeretnék egy pillantást vetni az utószóra, amelyet Bacsó Béla ehhez az összeállításhoz írt. Első ránézésre meglepő, hogy most nem a hermeneutikai súlypontot hangsúlyozza, és nem is a frontális megközelítést követi, hanem ezt írja:

Aki kellő figyelmességgel végigolvassa a kötetben található írásokat, annak egyértelműen ki fog tűnni, hogy az utóbbi időszak esztétikai és filozófiai kísérleteinek legfőbb iránya a gondolkodás körében még fellelhető metafizikai maradványok kritikája és felszámolása. (Bacsó é. n. 169.)

Nem biztos, hogy a „figyelmes” olvasók közé tartoztam volna, de azt tudom, hogy ez a tendencia már a 20. század húszas évei óta magától értetődőnek számított. Az utószóból kiderül: annak ellenére, hogy a cím a hermeneutika centralitását sugallta, tulajdonképpen egy kétpólusú válogatással állunk szemben: a hermeneutika (Heidegger, Gadamer, Ricoeur) áll szemben a dekonstrukcióval (Derrida, Paul de Man). És ezt én teszem hozzá: egyedül az analitikus beállítottságú Danto nem fér bele ebbe a sémába. (Az utószó persze sokkal több utalás-összefüggést és kapcsolódási pontot tár fel.) „Nem kívánom elsimítani korszakunk két alapvető gondolkodási irányának, az egzisztencia-értésén nyugvó hermeneutikának és a dekonstruktivizmusnak a különbségét.” (Bacsó é. n. 170.) Az egy kötetbe való befoglalás még talán sugallhatott is volna valami ilyesmit, maradjon csak meg a különbség és a távolság. De ugyanakkor vannak olyan vonások és szempontok, amelyek képesek a köztük lévő már-már megszilárdult ellentétet gyengíteni. Ha ezeket most nem is fogom végigvenni, annyit szeretnék kimondani, hogy Bacsó Béla nemzetközileg is a legelső között kezdte el relativizálni, illetve megkérdőjelezni a két gondolkodási irány radikális szembeállítását. És nagy valószínűséggel ez a kétely volt a kötet szerkesztésének legalapvetőbb gondolata.¹³

¹³ A német filozófiai életben csak 1995 és 2005 között bontakozott ki egy érdeklődésre számot tartó vita Albrecht Wellmer és Emil Angehrn között, amely nem is annyira vita volt, mert a két fél egymást erősítette. Nagyjából a közös alapbeállítottság az volt, hogy a hermeneutikát és a dekonstrukciót úgy lehet összekötni, hogy a hermeneutika az átfogóbb, amely még a dekonstrukciót is magában foglalja.

III. A HERMENEUTIKA SZEREPÉNEK ÉS FUNKCIÓJÁNAK MEGVÁLTOZÁSA

A megértés művészete – a művészet megértésének egyik tanulmánya a „hermeneutikai kérdésfeltevés aktualitásáról” beszél (Bacsó 1989a. 97). (A „funkció” itt nagyjából egybecsúszik a „feladattal”, amelyről korábban pedig – az előszó alapján – azt mondtuk, hogy nem lehet megmondani, hogy „ez és ez” lenne.) Az aktualitásról beszélünk tehát – 1989-ben. Bacsó Béla most a heideggeri koncepció nyomvonalait követi: a megértés nem tudományos aktusként vagy teljesítményként, hanem a *Dasein* létmódjaként jelenik meg. S ezt a szerző egy kritikai konstellációvá alakítja át: „A tökéletesen birtokolt-uralt világ a maga zárt értelemhorizontjával, valóban szorongásunk legfőbb oka lenne, hiszen benne többé semmi sem szorulna értelmezésre, a megértő ember többé nem állna alternatívák előtt.” (Bacsó 1989a. 121–122.) Adorno ebben az esetben „totálisan integrált társadalomról” beszélt volna – és ilyen volt a késő-szocializmus zárt világa is. A hermeneutikának ilyen körülmények között felszabadító hatása lehet: „A filozófiai hermeneutikától [...] megtanulhatjuk, hogy a megértéssel »részévé válunk« a világnak, s benne mindannak, ami rávilágít létezésünk lényegére, hogy ez a világ máshogy is legyen.” (Bacsó 1989a. 122.) Aztán részévé váltunk a világnak, és a világ „máshogy” is lett – és jött a rendszerváltás. És utána jöttek a szövegkiadások: a világ mássá vált, és most az a feladat, hogy szellemileg is másmilyenné tegyük. De most már a hermeneutika szerepe és funkciója is megváltozik, egy meghatározó nézőponttá lesz. És – ez derült ki a fenti áttekintésből – a hermeneutika aktualitása vagy feladata most kettős jelentést kap: (1) a hermeneutika perspektívájából kiindulva lehet és kell megfogalmazni az esztétika lehetőségére vonatkozó kérdést; (2) és szintén a hermeneutika perspektívájából kiindulva kell rátekintenünk korunk két meghatározó gondolati áramlatának viszonyára (azaz a hermeneutika és a dekonstrukció viszonyára). Ezek a szövegkiadások így hallatlan súlyt és jelentőséget kapnak. A megjelenésük a rendszerváltás utáni évek kiemelkedő filozófiai eseménye volt.

IRODALOM

- Bacsó Béla 1989. *A megértés művészete – a művészet megértése*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Bacsó Béla 1989a. A hermeneutikai hagyomány és a hermeneutikai kérdésfeltevés aktualitása. In Bacsó 1989. 97–122.
- Bacsó Béla (szerk.) é. n. *Szöveg és interpretáció*. H. n., Cserépfalvi Kiadó.
- Bacsó Béla é. n. Néhány megjegyzés a hermeneutikához és a dekonstruktivizmushoz. In Bacsó (szerk.) é. n. 169–173.
- Betti, Emilio 1992. A hermeneutika mint a szellemtudományok általános módszertana. Ford. Bonyhai Gábor. *Athenaeum*. 1992. 1. kötet, 2. füzet. 3–52.
- Bubner, Rüdiger 1991. A jelenkori esztétika némely feltételéről. Ford. Mesterházi Miklós. *Athenaeum*. 1. kötet, 1. füzet. 151–189.

- Danto, Arthur é. n. Metafora, kifejezés és stílus. Ford. Sajó Sándor. In Bacsó (szerk.) é. n. 129–167.
- de Man, Paul é. n. Ellenszegülés az elméletnek. Ford. Huba Miklós. In Bacsó (szerk.) é. n. 97–113.
- Derrida, Jacques é. n. Az el-különböződés (La différence). Ford. Gyimesi Tímea. In Bacsó (szerk.) é. n. 43–63.
- Gadamer, Hans-Georg 1991. A nyelvek sokfélesége és a világ megértése. Ford. Egyedi András. *Athenæum*. 1. kötet, 1. füzet. 3–14.
- Gadamer, Hans-Georg 2003.² *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gadamer, Hans-Georg é. n. Szöveg és interpretáció. Ford. Hévizi Ottó. In Bacsó (szerk.) é. n. 17–39.
- Grondin, Jean 2002. *Bevezetés a filozófiai hermeneutikába*. Ford. Nyíró Miklós. Budapest, Osiris Kiadó.
- Heidegger, Martin é. n. Mit jelent gondolkodni? Ford. Pongrácz Tibor. In Bacsó (szerk.) é. n. 7–16.
- Rauh, Reinhold 1986. *Paul Ricœur: Die lebendige Metapher. Mit einem Vorwort zur deutschen Ausgabe*. Aus dem Französischen von Rainer Rochlitz. München, Wilhelm Fink Verlag. Content. <https://mediarep.org/server/api/core/bitstreams/0ccc9be7-c49e-4e2a-9238-a5428c7b561c/content>. 417–418.
- Ricœur, Paul é. n. Metafora és filozófia-diskurzus. Ford. Gyimesi Tímea. In Bacsó (szerk.) é. n. 65–96.
- Vattimo, Gianni 1992. A hermeneutika eredményei. Ford. Somlyó Bálint. *Athenæum*. 1992. 1. kötet, 2. füzet. 151–168.